

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.26.54>**Дрозд В.Г.**

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії
публічної безпеки громад факультету № 2
Донецький державний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7687-7138*

ВІДСТОРОНЕННЯ ВІД ПОСАДИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ: ВІД ІНТЕРЕСІВ ПРАВОСУДДЯ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. У системі заходів забезпечення кримінального провадження тимчасове відсторонення від посади має особливе значення, адже пов'язане з обмеженням одного з основоположних прав людини – права на працю. Стаття 43 Конституції України гарантує кожному можливість вільно обирати вид діяльності, отримувати винагороду за працю, а також забороняє примусову працю й незаконне позбавлення можливості працювати [1]. Це означає, що будь-яке обмеження трудових прав, зокрема тимчасове, підлягає суворому правовому контролю і може застосовуватися лише за наявності чітко визначених підстав та з дотриманням усіх гарантій.

У кримінальному процесі тимчасове відсторонення від посади є втручанням у реалізацію професійних прав особи, а тому законодавство України та практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) вимагають застосовувати цей захід лише за умови доведеної необхідності. Особливо показовою є позиція ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України», де наголошено на тому, що будь-яке втручання держави у професійну сферу повинно відповідати критеріям законності, необхідності, пропорційності та ґрун-

туватися на повазі до презумпції невинуватості [2]. Тобто, тимчасове відсторонення від посади не може бути формальною реакцією на повідомлення про підозру. Українські суди зобов'язані перевіряти відповідність такого заходу встановленим критеріям правомірності, адже саме вони визначають межі допустимого втручання в право на працю та приватне життя. Серед ключових критеріїв виокремлюються:

- наявність достатніх доказів зв'язку між інкримінованим діянням і службовими повноваженнями особи;
- реальність ризиків перешкоджання кримінальному провадженню або продовження протиправної діяльності;
- неможливість досягти процесуальної мети менш обмежувальними заходами;
- пропорційність обмеження з урахуванням інтенсивності втручання у приватне та професійне життя;
- забезпечення гарантій матеріального забезпечення особи в період відсторонення.

Сучасність українського правозастосування полягає в тому, що ці критерії нерідко ігноруються або застосовуються вибірково. Відсторонення від посади інколи використо-

вується без належного аналізу фактичних обставин, без встановлення реальних ризиків чи без з'ясування, чи існують альтернативні, менш обтяжливі засоби впливу. У результаті виникає розрив між національною практикою та європейськими стандартами, що може призводити до порушення статей 6 та 8 Європейської конвенції з прав людини, підриваючи баланс між інтересами правосуддя й правами людини [3].

Убачається, що для забезпечення законності та справедливості тимчасового відсторонення від посади необхідне системне впровадження критеріїв, вироблених ЄСПЛ, у норми національного законодавства. Їх послідовне застосування дозволить мінімізувати ризики свавільного втручання, зміцнити гарантії професійних прав особи та забезпечити виважене використання цього виняткового заходу у кримінальному провадженні. Водночас важливою передумовою коректного застосування відсторонення є чітке розмежування цього інституту з близькими за формальними ознаками правовими інструментами інших галузей права.

Аналіз останніх досліджень. Проблема тика дослідження особливостей застосування відсторонення від посади у кримінальному процесі було предметом наукової розвідки багатьох учених. Зокрема, ці питання піднімали у своїх працях А. Ф. Волобуєв, І. В. Гловюк, Ю. М. Дьомін, І. М. Канюка, В. Я. Кравченко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. В. Рожнова, Н. М. Сенченко, О. Ю. Татаров, Л. Д. Удалова та ін.

Метою написання статті є визначення правової природи та практики застосування відсторонення від посади за Кримінальним процесуальним кодексом України з урахуванням європейських стандартів захисту прав та свобод людини.

Виклад основного матеріалу. Відсторонення від посади як запобіжний захід у кримінальному провадженні посідає особливе місце у механізмі забезпечення належного та ефективного правосуддя. Його застосування

невіддільно пов'язане з необхідністю збалансувати два ключові вектори кримінального процесу: інтереси держави у швидкому й неупередженому розслідуванні та обов'язок забезпечити повагу до прав і свобод людини. Відповідно до ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) завданнями кримінального провадження є не лише притягнення винних до відповідальності, а й охорона прав, свобод та законних інтересів усіх його учасників, недопущення необґрунтованого примусу та забезпечення належної правової процедури [4].

У цьому контексті відсторонення від посади є інструментом, необхідним для припинення кримінального правопорушення, запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може знищити чи підробити речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, незаконними засобами впливати на свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином (ч. 1 ст. 157 КПК України). На противагу цьому постає питання суттєвого обмеження трудових та інших конституційних прав особи, що зумовлює потребу в особливо ретельному підході до його застосування. Тому аналіз правової природи, підстав, меж і гарантій відсторонення від посади крізь призму вимог ст. 2 КПК України є необхідним для пошуку оптимального балансу між інтересами правосуддя та повагою до людської гідності й свободи [4].

Саме такий комплексний підхід дозволяє розглядати відсторонення від посади не як формальну процесуальну дію, а як важливий елемент системи гарантій справедливого кримінального провадження, спрямований на утвердження принципу верховенства права та захист як суспільних, так і індивідуальних інтересів.

Разом із тим, коло осіб, щодо яких може бути застосоване відсторонення від посади у кримінальному провадженні, не обмежу-

ється лише формальним визначенням службової особи у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) (ст. 18 КК України, а також п. 1 примітки до ст. 364 КК України) [5]. Практика досудового розслідування свідчить, що ключовим критерієм для обрання цього заходу є реальний зміст повноважень, тобто можливість особи впливати на свідків, підлеглих, документи чи інші докази. Саме тому законодавець деталізував групи службових осіб, для яких відсторонення є не просто допустимим, а й необхідним інструментом забезпечення належного кримінального провадження.

Особи, що займають державні посади, зокрема ті, хто призначається на посаду Президентом України (ч. 3 ст. 154, ч. 1 ст. 155 КПК України), а також керівники Національного агентства з питань запобігання корупції, його Голова та заступник (ч. 3 ст. 154, ч. 1 ст. 155 КПК України), мають суттєвий обсяг владних повноважень та доступ до чутливої інформації [4]. Тому їх перебування на посаді під час розслідування може створювати ризики перешкоджання встановленню істини, що й обґрунтовує спеціальні правила відсторонення, передбачені кримінальним процесуальним законодавством. Окреме місце серед таких суб'єктів займають судді, відсторонення яких віднесено до компетенції Вищої ради правосуддя (ст. 155¹ КПК України) [4]. Їхній статус як носіїв судової влади потребує особливих гарантій незалежності, але водночас і особливих механізмів відповідальності.

При цьому, відсторонення від посади може застосовуватися лише до особи, яка в кримінальному провадженні має статус підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні злочину, за наявності обґрунтованого клопотання сторони обвинувачення (ч. 1 ст. 154, ст. 155 КПК України). Це означає, що такий захід може бути використаний як на етапі досудового розслідування (після вручення повідомлення про підозру), так і під час судового провадження у справі щодо кримінального правопорушення, відповідна кваліфікація якого

визначена кримінальним законом. Ухвалення рішення про відсторонення особи від посади залежить від того, на якій стадії здійснюється кримінальне провадження. Так, під час досудового розслідування таке рішення ухвалює слідчий суддя, а в процесі судового розгляду – суд. Якщо йдеться про службових осіб, яких призначає Президент України, саме він вирішує питання відсторонення. Що стосується суддів, то відповідальність за це покладено на Вищу раду правосуддя. Кожне рішення щодо відсторонення має спиратися на наявність достатніх доказів, які свідчать про можливе вчинення особою кримінального правопорушення, продовження нею кримінальної діяльності або намагання перешкодити кримінальному провадженню. Важливим є також довести, що службова особа має реальну можливість впливати на хід розслідування.

Сторона обвинувачення повинна надавати не власні здогадки, а достатні докази для переконливості в необхідності застосування зазначеного заходу. До таких підстав належить, наприклад, можливість службової особи знищувати або підробляти документи, впливати на свідків та учасників процесу незаконними способами або в інший спосіб протиправно перешкоджати кримінальному провадженню. У разі відсутності достатніх аргументів слідчий суддя не може ухвалювати рішення про відсторонення від посади.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя або суд можуть за клопотанням сторін кримінального провадження або з власної ініціативи заслухати будь-якого свідка та дослідити матеріали, які мають значення для вирішення питання про відсторонення від посади (ч. 3 ст. 156 КПК України) [4]. Це свідчить про те, що розгляд клопотання обвинувачення є частиною змагальної процедури доказування, у якій бере участь також сторона захисту. Захист має право спростовувати аргументи обвинувачення та подавати клопотання про дослідження відповідних доказів слідчим суддею або судом. Перед поданням клопотання про відсторонення від посади сторона

обвинувачення зобов'язана надати його копію разом із матеріалами, що його обґрунтовують, стороні захисту. Це дає захисту можливість ознайомитися з документами та підготувати свою позицію. Під час розгляду клопотання захист може подати суду або слідчому судді докази, що стосуються обставин, наведених слідчим чи прокурором, і належним чином відстояти свою позицію.

Щодо визначення строку відсторонення від посади слід зазначити, що він не може перевищувати двох місяців (ч. 2 ст. 154 КПК України), хоча за певних обставин може бути продовжений відповідно до ст. 158 КПК України [4]. Такий підхід підкреслює тимчасовий характер цього заходу, який забезпечує хід кримінального провадження, одночасно обмежуючи право підозрюваного або обвинуваченого обіймати певну посаду. Фактично строк відсторонення може тривати до закінчення досудового розслідування та судового розгляду.

У контексті принципу презумпції невинуватості, що є ключовою гарантією дотримання прав підозрюваного та обвинуваченого, логічним є збереження за особою її посади на весь період відсторонення. Це припущення базується на ймовірності як зміни кримінально-правової кваліфікації правопорушення на менш тяжке правопорушення, так і винесення виправдувального вироку судом першої або апеляційної інстанції.

Копія ухвали про відсторонення від посади має надсилатися особі, яка подала відповідне клопотання, підозрюваному чи обвинуваченому, а також іншим заінтересованим особам не пізніше дня, наступного за її постановленням, і підлягає негайному виконанню відповідно до порядку виконання судових рішень (ч. 4 ст. 157 КПК України) [4]. Під «іншими заінтересованими особами» зазвичай розуміють роботодавця – керівника підприємства, державної установи або суб'єкта, який призначив особу на посаду, на якого покладається безпосереднє виконання рішення про відсторонення.

Ці положення виконують роль формально-правових критеріїв ухвалення рішення про відсторонення в кримінальному провадженні, забезпечуючи усунення реальної або потенційної протидії кримінальному провадженню з боку особи через її посадові повноваження. Водночас відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 157 КПК України суб'єкт, який ухвалює рішення про відсторонення, повинен також враховувати можливі наслідки такого заходу для інших осіб.

Закон не деталізує, які саме наслідки відсторонення від посади мають бути враховані під час ухвалення рішення, проте їх можна простежити в окремих ухвалях слідчих суддів і судів, що стали предметом аналізу в наукових дослідженнях. Оцінки таких наслідків, подані в юридичній літературі, часто мають суб'єктивний і дискусійний характер, тому доцільно розглядати їх як окрему групу критеріїв, які впливають на рішення про відсторонення особи від посади.

До наслідків публічного характеру належить негативний вплив на діяльність державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства чи організації, де працює особа, яку планують відсторонити. Наприклад, якщо підозрюваний протягом багатьох років був засновником і водночас керівником підприємства, його відсторонення від виконання важливих посадових обов'язків може суттєво нашкодити роботі підприємства або навіть призвести до повного припинення його діяльності. У такій ситуації можливий не лише негативний вплив на працівника, який може втратити джерело доходу, а й на державу, оскільки втрачається платник податків. Саме тому такі наслідки мають бути враховані при вирішенні питання про відсторонення особи від посади.

До прикладу, слід звернути увагу на ухвалу Голованівського районного суду Кіровоградської області від 23 квітня 2024 року № 118635762 [6]. Суд зауважив, що сфера охорони здоров'я належить до пріоритетних напрямів державної політики, а медичні

заклади – до об’єктів критичної інфраструктури.

У цьому контексті суд звернув увагу, що обвинувачений – ОСОБА_4 є лікарем-хірургом КНП «Голованівська центральна районна лікарня», де в стаціонарі працюють лише два хірурги, які забезпечують прийом пацієнтів, діагностику, лікування та готовність до надання невідкладної допомоги. Відсторонення ОСОБА_4 у період воєнного стану могло б негативно вплинути на доступність медичної допомоги для населення та військовослужбовців ЗСУ. Оцінивши можливі наслідки та баланс інтересів сторін, а також зважаючи на те, що ОСОБА_4 вже виключена зі складу ВЛК, і це не заперечувалося прокурором, слідчий суддя дійшов висновку, що її перебування на посаді не зашкодить досудовому розслідуванню. У зв’язку з цим у задоволенні клопотання про відсторонення було відмовлено [6].

До наслідків приватного характеру належать, зокрема, можливе погіршення матеріального становища як підозрюваного чи обвинуваченого, так і членів його сім’ї. Особа, яку планують відсторонити від посади, може мати на утриманні непрацездатних родичів – малолітніх дітей, хворого чоловіка чи дружину, літніх батьків – інвалідів тощо. Судова практика свідчить, що такі обставини не залишаються поза увагою суду та враховуються під час вирішення питання про відсторонення.

Зокрема, у межах ухвали Ладижинського міського суду Вінницької області від 09 травня 2024 року № 118964398 суд дійшов висновку, що запобігти можливим негативним наслідкам і недопустимим діям з боку ОСОБА_4 можна лише шляхом його відсторонення від посади. Суд наголосив, що обвинувачений підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення із використанням службового становища, а тому його перебування на посаді працівника правоохоронного органу під час судового розгляду суперечило б завданням кримінального судочинства та інтересам суспільства. У зв’язку з цим прокурор просив

продовжити строк відсторонення ОСОБА_4 від його посади поліцейського сектору реагування патрульної поліції Тульчинського РВП ГУНП у Вінницькій області ще на два місяці. Суд погодився, зазначивши, що це не призведе до будь-яких негативних наслідків у роботі відповідного підрозділу поліції [7].

Аргументи сторони захисту щодо погіршення матеріального становища обвинуваченого та його родини суд оцінив критично, оскільки їх не було підтверджено належними доказами. Більше того, подана довідка за формою ОК-5 спростовувала ці твердження, показуючи значно вищий дохід, ніж заявляла сторона захисту. Водночас суд наголосив, що навіть саме по собі зменшення доходу через відсторонення не може бути підставою для відмови в продовженні цього заходу, якщо існують доведені ризики впливу обвинуваченого на свідків чи потерпілого [7].

За твердженням А. Ф. Волобуєва, деякі дослідники вважають, що наслідки приватного характеру не мають істотного значення, оскільки пріоритетними є публічні інтереси, зокрема досягнення мети відсторонення від посади – запобігання перешкоджанню розслідуванню. Як аргумент наводиться «короткочасність» цього процесуального заходу, який не здатний суттєво вплинути на приватну сферу особи [8, с. 144].

Водночас таке твердження є спрощеним, адже короткий строк стосується лише первинної ухвали про відсторонення, тоді як відповідно до ст. 158 КПК України він може неодноразово продовжуватися без визначеної часової межі. Крім того, відсторонення фактично позбавляє особу можливості отримувати заробітну плату, що в контексті дотримання презумпції невинуватості може стати предметом оцінки ЄСПЛ.

Висновок. Відсторонення від посади як запобіжний захід у кримінальному провадженні є важливим інструментом забезпечення ефективного розслідування та судового розгляду, водночас захищаючи права і свободи людини. Його застосування базується

на принципах необхідності, пропорційності та належного обґрунтування, з урахуванням реальних ризиків впливу особи на перебіг кримінального провадження.

Ключовим критерієм є фактичний обсяг посадових обов'язків, а не лише формальний статус особи. Особлива увага приділяється особам, що призначаються Президентом України, суддям та посадовцям, що вимагає диференційованого підходу та додаткових гарантій справедливості. Відсторонення має застосовуватися за дотримання всіх процедурних вимог КПК

України, належного мотивування, змагального розгляду клопотання та оцінки доказів.

Необхідно також враховувати можливі публічні та приватні наслідки для особи та органів, де вона працює. Практика судів і ЄСПЛ підтверджує важливість співмірності заходу та належного захисту майнових і особистих прав. Тож, відсторонення від посади є винятковим заходом, що застосовується лише за наявності обґрунтованих підстав і забезпечує баланс між інтересами правосуддя та захистом прав людини.

Анотація

Автором досліджено проблему застосування відсторонення від посади як запобіжного заходу у кримінальному провадженні, визначено його правову природу та практику застосування в Україні з урахуванням європейських стандартів захисту прав людини. Відсторонення від посади має особливе значення, оскільки обмежує конституційне право на працю, гарантоване Конституції України. Законодавство України та практика Європейського суду з прав людини передбачають застосування цього заходу лише за наявності доведених підстав із дотриманням принципів законності, необхідності, пропорційності та поваги до презумпції невинуватості. Визначено ключові критерії для ухвалення рішення про відсторонення: наявність доказів зв'язку інкримінованого діяння з посадовими обов'язками, можливі ризики перешкоджання кримінальному провадженню, неможливість досягнення процесуальної мети, пропорційність втручання та забезпечення матеріальних гарантій особи. Проаналізовано судову практику, яка свідчить про застосування цих критеріїв, що створює розрив між національною практикою та європейськими стандартами. Особливу увагу приділено категоріям службових осіб, суддів та посадовців, призначених Президентом України, для яких відсторонення має диференційовані гарантії та особливий порядок застосування. Розглянуто строки відсторонення, порядок змагального розгляду клопотання, оцінку доказів і наслідки для приватної та публічної сфери, зокрема вплив на діяльність органів і матеріальний стан особи. Визначено, що відсторонення від посади є винятковим заходом, застосовуваним лише за наявності обґрунтованих підстав, що забезпечує баланс між ефективністю кримінального провадження та захистом прав і свобод людини, сприяє дотриманню принципу верховенства права та належному функціонуванню системи правосуддя з урахуванням можливих наслідків застосування такого заходу забезпечення кримінального провадження.

Ключові слова: відсторонення від посади, запобіжний захід, кримінальне провадження, право на працю, пропорційність, презумпція невинуватості.

Drozd V.H. Removal from office under the Criminal Procedure Code of Ukraine: from the interests of justice to the protection of human rights and freedoms

Summary

The author examines the issue of applying suspension from office as a preventive measure in criminal proceedings, determining its legal nature and practice of application in Ukraine, taking into account European standards of human rights protection. Suspension from office is of particular importance because it restricts the constitutional right to work guaranteed by the Constitution of

Ukraine. Ukrainian legislation and the practice of the European Court of Human Rights provide for the application of this measure only if there are proven grounds, in compliance with the principles of legality, necessity, proportionality, and respect for the presumption of innocence. Key criteria for deciding on suspension have been identified: the existence of evidence linking the alleged act to official powers, possible risks of obstruction of criminal proceedings, the impossibility of achieving the procedural goal, the proportionality of the intervention, and the provision of material guarantees for the person. The court practice that demonstrates the application of these criteria has been analyzed, revealing a gap between national practice and European standards. Particular attention is paid to categories of officials, judges, and officials appointed by the President of Ukraine, for whom removal has differentiated guarantees and a special procedure for application. The terms of removal, the procedure for adversarial consideration of motions, the assessment of evidence, and the consequences for the private and public spheres, in particular the impact on the activities of authorities and the material situation of the person, are considered. It has been determined that removal from office is an exceptional measure, applied only when there are reasonable grounds, which ensures a balance between the effectiveness of criminal proceedings and the protection of human rights and freedoms, promotes compliance with the principle of the rule of law and the proper functioning of the justice system, taking into account the possible consequences of applying such a measure to ensure criminal proceedings.

Key words: removal from office, preventive measure, criminal proceedings, right to work, proportionality, presumption of innocence.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 09 січня 2013 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947
3. European Convention on Human Rights (ECHR) as amended by Protocols Nos. 11, 14 and 15 supplemented by Protocols Nos. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384>
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Ухвала Голованівського районного суду Кіровоградської області від 23.04.2024 р. № 118635762. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118635762/>
7. Ухвала Ладизинського міського суду Вінницької області від 09.05.2024 р. № 118964398. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118964398/>
8. Волобуєв А. Ф. Критерії прийняття та оцінки рішення про відсторонення особи від посади у кримінальному провадженні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 4. С. 141–145.

Дата надходження статті: 06.08.2025

Дата прийняття статті: 20.08.2025

Опубліковано: 29.09.2025